

DOI: 10.31866/2616-7581.5.2.2022.269682
УДК 78.071.1(477):534.851]"1926/1980"(091)

УКРАЇНЬСЬКА ДИСКОГРАФІЯ ЧАСІВ РАДЯНСЬКОГО ПОНЕВОЛЕННЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Андрій Бондаренко

кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри музичного мистецтва;

ORCID: 0000-0002-6856-991X; e-mail: bondarendre@gmail.com

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження – проаналізувати доступний масив інформації про грамофонні платівки із записами творів українських композиторів, виданих в СРСР, виявити їх жанрове багатоманіття, коло персоналій та оцінити масштаби ідеологічного впливу радянської номенклатури. **Методологія дослідження** спирається на статистичний аналіз даних за допомогою програми Excel. **Наукова новизна дослідження**. Статистичний аналіз сукупної дискографії української музики застосовується вперше. **Висновки**. На окресленому етапі досліджень доступним для статистичного аналізу є масив грамофонних записів українських авторів, виданих з 1926 по 1980 рр., що охоплює близько 126 видань. Проведений аналіз показує, що найбільшу кількість видань серед українських авторів мають дискографії М. Лисенка, І. Шамо та А. Кос-Анатольського. Найчастіше видавалися твори у пісенному та хоровому жанрах – близько 2/3 усього асортименту, решта припадає на опери та номери з опер, камерно-інструментальні, симфонічні, ансамблеві твори, твори для капели бандуристів та ансамблів бандуристок. Радянсько-комуністична тематика становить до 10 % усього асортименту грамплатівок, причому найбільшу частку вона складає в хоровому жанрі (близько 30 %). Показано, що переважна більшість композиторів, що жили за часів радянського поневолення, мали понад 15 виданих записів творів лише в тому разі, якщо хоча б один з них був радянсько-комуністичної тематики. Переважна більшість композиторів, чії твори були випущені на грамплатівках – чоловіки, а автори записаних творів радянської тематики – виключно чоловіки.

Ключові слова: українська музика; українські композитори; звукозаписи; грамзапис; статистика

Вступ

Вивчення української культурної спадщини часів, коли українські терени знаходились під владою загарбників, має велике значення для усвідомлення і обґрунтування тяглості української культури принаймні від часів Київської Русі до сьогодення. Звукозапис, винайдений наприкінці XIX ст., стає невід'єм-

ною частиною музичної культури, а грамофонні платівки – не менш важливими артефактами музичного мистецтва, ніж нотні тексти. Вивчення цих артефактів дає змогу досягнути закономірності розвитку музичної культури нашої країни в контексті історичних процесів.

Мета

Мета статті – дослідити доступний масив інформації про грамофонні платівки із записами творів українських композиторів, виданих в СРСР; проаналізувати жанрову палітру записаних творів, коло авторів та художніх колективів; оцінити масштаби ідеологічного впливу тогочасної партійної номенклатури на творчі процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження дискографії української музики найбільше представлені у творчості двох дослідників – С. Максимюка та А. Железного. С. Максимюк (2003) досліджує переважно звукозаписи українських музикантів, здійснені за межами СРСР та Російської імперії, тоді як А. Железний – звукозаписи, здійснені на теренах Російської імперії та СРСР (Железний, 1981, 1989). Зібрана дослідниками фактологічна інформація має беззаперечну наукову цінність, втім, на наш погляд, бракує системного статистичного аналізу, на основі якого можна було б простежити тенденції, порівняти повноту представлення музики різних авторів, жанрів, тематики.

Особливо цінним для поставленої мети є повний каталог українських грамплатівок, випущених в СРСР з 1927 по 1980 роки, зібраний та опублікований А. Железним (Железний, 1989). В цьому каталозі усі звукозаписи розсортовані за авторами, вказано номер, дату здійснення запису та опис із зазначенням виконавців.

Виклад матеріалу дослідження

Вибір джерельної бази дослідження потребує додаткового пояснення. Так, окрім згаданих робіт А. Железного та С. Максимюка, слід назвати також онлайн-нові бази даних звукозаписів – міжнародну базу Discogs (<https://www.discogs.com/>) та колекцію Russian-records (Bernikov, n.d.). Утім детальне вивчення цих баз даних виявляє суттєві недоліки.

Проект Discogs згідно з доступною на сайті статистикою містить інформацію про понад 64 млн звукозаписів. На жаль, щодо української музики ця база даних характеризується некоректністю категоризації та неповнотою. Так, проведений нами аналіз показав, що зі 139 тис. звукозаписів, віднесених розробниками каталогу до категорії «доставка з України» («*Ships From:Ukraine*»), значна кількість іноземної музики, виконуваної, зокрема, і зарубіжними виконавцями. З іншого боку, пошук за виконавцями та авторами виявляє критичну неповноту даних, наприклад із записів М. Лисенка пошук дозволяє знайти лише 18 записів,

що складає менше ніж 10 % відомих нам видань. За таких обставин спроби статистичного аналізу цієї бази даних вбачаються недоцільними.

Проект «Russian-records» заснований Ю. Берніковим з метою «накопичити найбільш вичерпну інформацію про компанії, що діяли на території Російської імперії, зарубіжні компанії, що постачали платівки на російський грамофонний ринок, а також фірми, що робили записи для російськомовних емігрантів» (Bernikov, n.d.). Окрім російської музики, автор включив до колекції понад 2000 записів української музики, здійснених з 1902 по 1961 рік, причому не тільки на підприємствах російської та радянської імперій, але і в інших країнах (насамперед у США та Німеччині). Імовірно, це було зроблено із міркувань політичного характеру, проте, як не парадоксально, тим самим автор зробив неоціненну послугу українським дослідникам та поціновувачам музики. Водночас вивчення каталогу Ю. Бернікова виявляє, що ця колекція є більш повною приблизно до початку 1930-х років, натомість після 1940-х – вкрай фрагментарною.

Обраний нами каталог А. Железного (надалі – Каталог) також має свої обмеження. По-перше, до каталогу включено лише записи творів українських авторів, і не включено записи українських виконавців, які виконують музику іноземних авторів (навіть якщо виконання здійснено українською мовою). Множина українських авторів також може бути предметом дискусій – наприклад, до Каталогу не включені твори П. Чайковського та Р. Глієра, яких окремі діячі мистецтва також зараховують до грона українських (втім, на наш погляд, не маючи для цього підстав). Крім того, за свідченням укладача, Каталог може бути неповним через «відсутність достатньо повного комплекту щоквартальних та щорічних каталогів грамплатівок, виданих у різні роки» (Железный, 1981, с. 1).

Найважливіше обмеження стосується хронологічних меж – 1926–1980 роки. Верхня межа обумовлена суб'єктивними причинами – книга була опублікована 1981 року і пізніше А. Железний вже не повертався до роботи над Каталогом. Поповнення цього каталогу записами 1980-х років наразі є проблематичним завданням.

Нижня межа обумовлена історичними причинами – традиція українських звукозаписів, закладена звукозаписними компаніями, що працювали на теренах Російської імперії, була перервана узурпацією влади більшовиками та експропріацією майна їх власників. Зокрема, експропрійовані і згодом розграбовані були київські потужності компанії «Екстрафон» І. Індрижишека – відомої єдиними збереженими записами гри на фортепіано М. Лисенка. Єдиний вцілий на теренах СРСР завод грамплатівок – Апрелевський, заснований німцем Готлібом Моллем, продовжив роботу в умовах більшовицького режиму лише завдяки тому, що син Г. Молля, Іван, зміг порозумітися з вождем більшовиків В. Леніним, налагодити запис його промов й отримати посаду директора експропрійованого підприємства. Таким чином, наше дослідження має хронологічні межі – від 1926 року (першого запису українського композитора, випущеного радянським підприємством) до 1981 року (найновіший запис, доступний у каталозі А. Железного).

Каталог А. Железного являє собою список записів, що оформлений у три стовпчики: в першому вказано номер платівки, в другому – опис (назва твору,

виконавський склад), в третьому – рік випуску. Для вилучення даних ми оцифрували цей список та імпортували його в програму Excel, засобами якої і були проведені підрахунки.

Елементи списку можуть мати як одну композицію, так і декілька, якщо вони належать одному авторові. Натомість якщо на платівці розміщено твори різних авторів – платівка з'являється у списку кілька разів, для кожного автора окремо. Ця обставина дещо ускладнює підрахунок точної кількості записаних різних музичних творів, які до того ж нерідко перевидавалися в одному або різних виконаннях, втім підрахунок кількості різних платівок для кожного з композиторів дає змогу прослідкувати основні тенденції, представлені нижче.

Загалом за нашими підрахунками Каталог містить 1662 записи, що представляють 1261 грамплатівку і творчість 111 українських композиторів від 1751 до 1950 років народження. Найбільше представлени М. Лисенко (211 платівок), І. Шамо (98), А. Кос-Анатольський (82), М. Леонтович (55), О. Білаш (53), С. Козак (52).

До середини 1930-х років видання з творами українських композиторів у ДСРП були поодинокими. Підйом наприкінці 1930-х років змінився спадом у 1940-х роках, що, очевидно, пов'язано із лихоліттям Другої світової війни. Найбільше платівок з музикою українських авторів видавалося наприкінці 1950-х – початку 1960-х років, що хронологічно близько до епохи «відлиги» (рис. 1).

Рис. 1. Видання українських платівок за роками

Демографія представлених композиторів виявляє нерівномірність розподілу за роками народження (рис. 2) – найбільше представлені автори 1900-х та 1930-х років народження, тоді як класична епоха представлена лише Д. Бортнянським (1751), якого відділяють від наступника – С. Гулака-Артемівського (1811) 62 роки. Імовірно, це пов'язано із переважанням у творчості українських композиторів XVIII ст. церковної тематики, яка негативно сприймалась тогочасними партійними функціонерами і не допускалась до публікацій. Спостерігаємо також певний мінімум у датах народження композиторів близько 1910-х – 1920-го року. Цей мінімум навряд чи можна пояснити культурологічними причинами, проте він практично збігається із мінімумом у віковій структурі насе-

лення України радянських років, що наводиться у довідкових виданнях, і, ймовірно, пов'язаний з високою смертністю молодих чоловіків у період німецької-радянської війни (Валлін та ін., 2005).

Рис. 2. Розподіл композиторів за роками народження

Нерівномірність виявляємо у розподілі композиторів – в дискографії представлено 6 жінок (1903–1939 р.н.) і 105 чоловіків (співвідношення 1:17). При цьому творчість композиторів-чоловіків сумарно згадується 1631 раз, а творчість композиторок-жінок – 19 (співвідношення близько 1:80). З позицій сучасної соціології такий дисбаланс актуалізує питання професійної гендерної сегрегації в СРСР у мистецькій сфері.

Розглянемо жанровий розподіл представлених творів. До Каталогу включено як цілковито оригінальні авторські твори, так і обробки народних пісень. Обробок народних пісень (для різних виконавських складів) нараховується 298, тобто близько 18 %.

Найбільші жанрові сектори (рис. 3) займають хори (понад 30 %) та сольні пісні (включно з обробками народних пісень – 37 %), причому близько третини хорового репертуару виконується народними колективами та ансамблями пісні і танцю. Інструментальне мистецтво представлене значно скромніше – лише близько 12 %, з яких 6 % – твори для оркестру (симфонічного або народних інструментів), і 6 % – твори для сольних інструментів або камерних ансамблів. Приблизно ж таку частку – 6 %, охоплюють записи, що виконуються капелою бандуристів або ансамблями бандуристок.

У порівнянні із сучасним асортиментом звукозаписних лейблів, такий розподіл є незвичним саме через велику частку хорового репертуару – у світовій дискографії за даними Discogs на хорові колективи за нашими підрахунками припадає лише 1–3 %.

Водночас розбиття по декадах свідчить, що питома вага хорових творів досягла максимуму на початку 1950-х років (до 42 %) і знизилась до 18 % наприкінці 1970-х. Натомість частка інструментальних творів збільшувалась від 1 % у 1930-ті роки до 14 % наприкінці 1970-х. Варто зауважити, що високий відсоток записаних хорових творів простежується лише у композиторів-чоловіків, тоді як у композиторок-жінок переважають пісні (12 із 19 платівок).

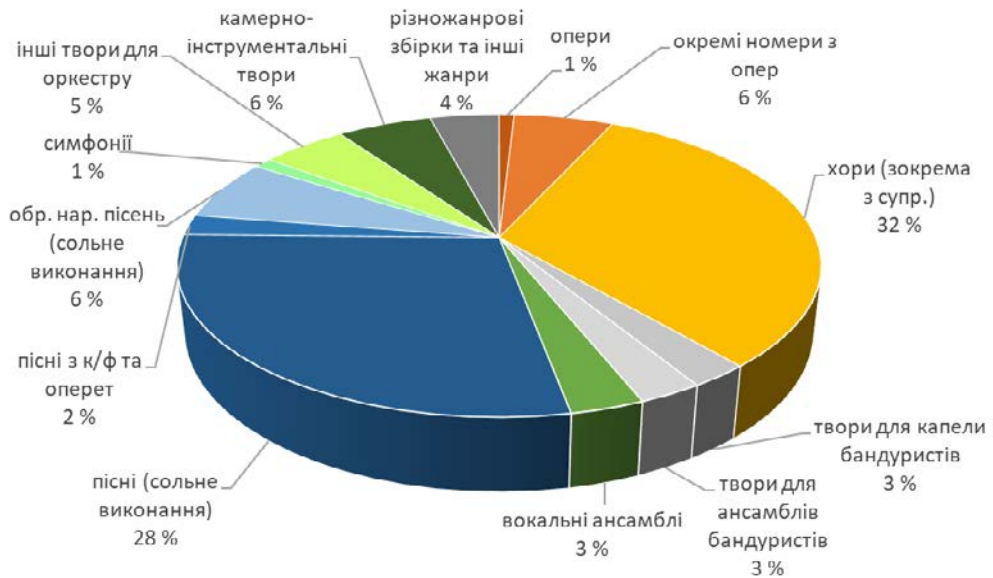

Рис. 3. Розподіл звукозаписів за жанрами

Невід'ємною частиною мистецтва СРСР були твори, що оспівували комуністичну партію, її вождів, завоювання російськими більшовиками (зокрема, України), та найбільш знакові радянські професії – шахтаря й колгоспниці. Про необхідність включати твори, що «возвеличували адміністративну систему, славили успіхи, яких не було» до концертного репертуару, зокрема, читаємо у спогадах керівника капели «Думка» в 1970-х роках М. Кречка (2015, с. 276). Досліджена нами дискографія підтверджує це твердження і свідчить про те, що українські автори досить активно долучились до справи уславлення поневолевачів України. Найбільше таких платівок було видано у 1960-ті роки (рис. 4).

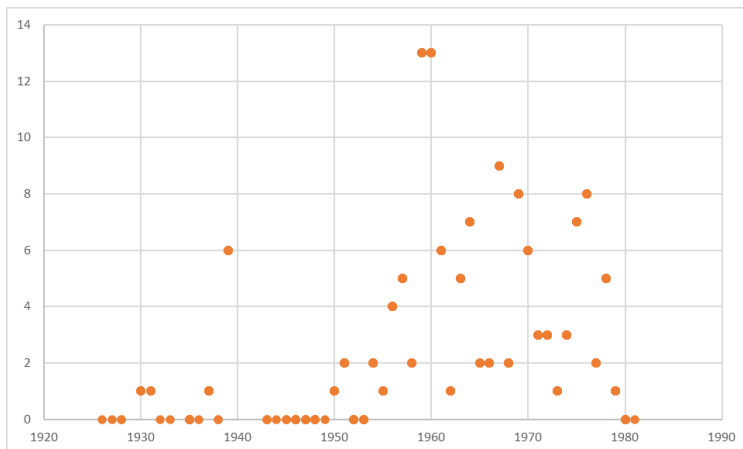

Рис. 4. Кількість творів комуністичної тематики за роком видання платівки

Загалом твори комуністичної тематики присутні щонайменше на 118 із 1261 платівки (майже 10 %). Найбільше таких платівок випущено з творами Г. Верьовки (16), К. Данькевича (14) та А. Філіпенка (13). Більшою мірою комуністична тематика знайшла своє втілення у хорових творах – близько 60 % усієї комуністичної спадщини (рис. 5), або близько третини з усього записаного хорового репертуару.

Рис. 5. Комуністичний спадок за жанрами

Тематичний аналіз по авторах підтверджує загальновідому тезу про те, що наявність твору комуністичної тематики негласно була важливою умовою успішної кар'єри митця у радянські часи. Усі автори, які жили в радянський час і мають понад 15 платівок, за винятком О. Сандлера, мають щонайменше одну видану платівку із твором радянсько-комуністичної тематики. Утім кільком композиторам вдалося уникнути цього обов'язку і досягти кількості понад 10 виданих платівок, зокрема серед них І. Поклад (13) та М. Скорик (12).

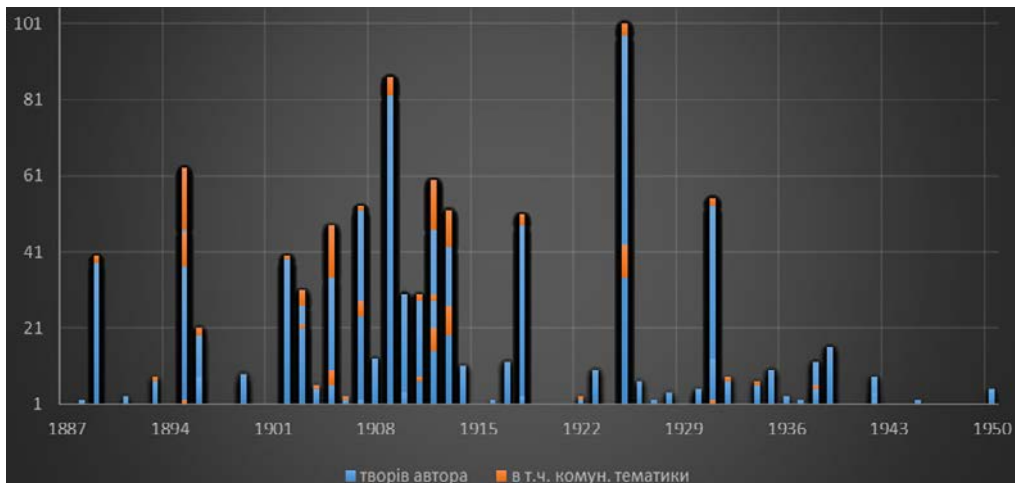

Рис. 6. Усі твори та твори комуністичної тематики за роком народження композитора

Курйозним є той факт, що усі виявлені нами у Каталозі твори комуністичної тематики належать композиторам-чоловікам і жодного – композиторкам-жінкам. Пояснення цього феномену, на наш погляд, може бути цікавим науковцям у сфері гендерних досліджень.

Нарешті, найбільш монументальні жанри – опери, займають приблизно по 1 % дискографії і вартують окремого переліку. Це 11 опер: «Сокіл» Д. Бортнянського, «Запорожець за Дунаєм» Г. Артемовського, «Наталка Полтавка» (3 платівки) і «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Катерина» М. Аркаса (2 платівки), Богдан Хмельницький» (2 платівки) і «Назар Стодоля» К. Данькевича, «Арсенал», «Милана», «Тарас Шевченко» Г. Майбороди, «Тік-Так» Ю. Рожавської. Окрім згаданих досить широко представлені фрагменти з опер «Лісова пісня» В. Кирейка, «Щорс» Б. Лятошинського, «Наймичка» М. Вериківського. Якщо брати до уваги лише опери, написані в часи СРСР, то більшість із них мають відчутний ідеологічний контекст, проте безпосередньо прославляють більшовицькі злочини проти українців лише дві – «Арсенал» Г. Майбороди та «Щорс» Б. Лятошинського.

Висновки

Нині достатнім для статистичного аналізу є масив даних щодо грамплатівок з музикою українських авторів, виданих в СРСР у 1926–1980 роках. Проведений статистичний аналіз дозволив виявити такі тенденції – за вказаний період було випущено понад 1260 платівок з творами українських композиторів, з яких найбільше представлені М. Лисенко, І. Шамо та А. Кос-Анатольський. Охоплено різні жанри, проте найбільше представлені пісні (понад 30 %) та хорова музика (понад 30 %) з тенденцією до зменшення питомої ваги хорової музики в останні два десятиліття. Близько 10 % представлених творів мають чітко виражену комуністичну тематику, причому переважно (близько 60 %) – це хорова музика. Композиторів-чоловіків представлено значно більше (90 %), ніж композиторок-жінок, а твори комуністичної тематики, видані на грамплатівках вказаного періоду, належать виключно композиторам-чоловікам.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо насамперед у розширенні бази даних творами, виданими до узурпації влади більшовиками, творами, виданими за межами СРСР, а також після опрацювання пізніших каталогів виданих записів (1980-ті роки і пізніше). Цікавим було б порівняння із аналогічними статистичними розрахунками щодо музики композиторів інших країн, для чого слід проаналізувати міжнародні бази даних. За умови подальшої обробки інформації статистичний аналіз даних може бути застосований щодо окремих творів та виконавців, виконавських колективів.

Список бібліографічних посилань

- Валлін, Я., Месле, Ф., Адамець, С., & Пирожков, С. (2005). Нова оцінка втрат населення України протягом криз 1930-х та 1940-х років. *Демографія та соціальна економіка*, 2, 7–29.

- Железний, А. (1989). *Наш друг – грампластинка*. Музична Україна.
- Железний, А. (Сост.). (1981). *Украинская музыка в грамзаписи* [Каталог]. Украинское отделение Музыкального фонда СССР.
- Кречко, Н. М. (2015). Хорова культура України 60–80-х рр. XX ст. Репертуар. Концертна діяльність. Вплив на сучасність. *Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки*, 79, 274–280.
- Максимюк, С. (2003). *З історії українського звукозапису та дискографії*. Видавництво Українського Католицького Університету.
- Bernikov, Yu. (n.d.). *About this site*. Russian-records.com. <https://www.russian-records.com/about.php>

References

- Bernikov, Yu. (n.d.). *About this site*. Russian-records.com. <https://www.russian-records.com/about.php> [in English].
- Krechko, N. M. (2015). Khorova kultura Ukrainy 60–80-kh rr. XX st. Repertuar. Kontsertna diialnist. Vplyv na suchasnist [Choral culture of Ukraine in the 60s–80s of the 20th century. Repertoire. Concert activity. Impact on modernity]. *Literature and Culture of Polissya*, 79, 274–280 [in Ukrainian].
- Maksymiuk, S. (2003). *Z istorii ukrainskoho zvukozapysu ta dyskografii* [From the history of Ukrainian sound recording and discography]. Ukrainian Catholic University Publishing [in Ukrainian].
- Vallin, Ya., Mesle, F., Adamets, S., & Pyrozhekov, S. (2005). Nova otsinka vtrat naselennia Ukrainy protiahom kryz 1930-kh ta 1940-kh rokiv [A new assessment of the losses of the population of Ukraine during the crises of the 1930s and 1940s]. *Demography and social economy*, 2, 7–29 [in Ukrainian].
- Zheleznyi, A. (1989). *Nash drug – gramplastinka* [Our friend is a gramophone record]. Muzychna Ukraina [in Russian].
- Zheleznyi, A. (Comp.). (1981). *Ukrainskaya muzyka v gramzapisi* [Ukrainian music on record] [Catalogue]. Ukrainское отделение Muzykal'nogo fonda SSSR [in Russian].

UKRAINIAN DISCOGRAPHY OF THE SOVIET ENSLAVEMENT PERIOD: MAIN TRENDS

Andrii Bondarenko

*PhD in Art Studies, Lecturer at the Department of Musical Art;
ORCID: 0000-0002-6856-991X; e-mail: bondarendre@gmail.com
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the research is to analyze the available array of information about gramophone records with works by Ukrainian composers issued in the USSR, to identify their genre diversity, the range of personalities and to assess the scale of ideological influence of the Soviet nomenclature. **The research methodology** is based on statistical analysis of data using Excel program. **The scientific novelty of the research.** Statistical analysis of the total discography of Ukrainian music is applied for the first time. **Conclusions.** At the outlined stage of research, an array of gramophone records of Ukrainian authors published from 1926 to 1980, which covers about 126 releases, is available for statistical analysis. The analysis shows that the discographies of M. Lysenko, I. Shamo and A. Kos-Anatolskyi have the largest number of releases among Ukrainian authors. The most frequently released works were in the song and choral genres – about 2/3 of the entire assortment, the rest are operas and pieces from operas, chamber-instrumental, symphonic, ensemble works, works for bandura choir and bandura ensembles. Soviet-communist themes constitute up to 10% of the entire range of gramophone records, with the largest share in the choral genre (about 30%). It is shown that the overwhelming majority of composers who lived during the Soviet enslavement had more than 15 released recordings of works only if at least one of them was of Soviet-communist themes. The vast majority of composers whose works were released on records are men, and the authors of recorded works of Soviet themes are exclusively men.

Keywords: Ukrainian music; Ukrainian composers; sound recordings; gramophone record; statistics

